

KARABAĞ'IN ETNİK TARİHİNDEN

Karabağ'a, Küçük Kafkas Dağları, Kür ve Aras çayları arasındaki arazi dahildir. Güneydoğudan Kür – Aras çaylarının kavşağı, güneyden Aras çayı, batıdan Karabağ Dağları adı verilen Keşbek, Salvartı ve Erikli Dağları ile Göyçe Gölüne kadar uzanır, doğudan Goran – Kür çayı ile sınırlanmıştır.

Karabağ 17 mahalle bölünmüştür: Sisyan, Demirci – Aslanlı, Küpara, Berküşad, Bahab Yurt, Kebirli, Taliş, Cevanşir, Haçın, Çilebird, Hırda – Para Dizah, Otuziki, Yirmidörd, Garaçorlu, Verend, Dizah ve Ačan – Türk mahalleri. Bir kaç köy istisna olmakla, on iki mahal bütünlükle Azerbaycanlılardan ibaret idi. Dizah, Verend, Çilebird, Haçın ve Taliş mahallerini, Azerbaycan ve Ermeni köyleri teşkil ediyordu. Bazen, Azerbaycanlılarla Ermeniler aynı köyde yaşıyorlardı.

Tarihten malum olduğu üzere, Çarizm başka ülkelerde tatbik ettiği işgalcilik siyasetinde olduğu gibi şarkta da milletleri ve halkları karşı karşıya getirmekteydi. Bu siyaset dahilinde ve Azerbaycan'ı işgal etmek için, Ermenilerden istifade ediyordu.

Kafkas birliklerinin başkomutanı Sisianov, 22 Mayıs 1805 tarihli 19 numaralı raporunda yazıyor ki, Karabağ coğrafi mevkiine göre Azerbaycan'ın, dolayısıyla İran'ın kapısı sayılır, bunun için de onun elde tutulup tahkim edilmesine daha çok gayret sarf edilmelidir. Bu maksat, hemen tatbikata konuldu ve 1805 Mayısının 14'ünde Kürekçay sahilinde Karabağ Hanı İbrahim Han'la Sisianov arasında imzalanan mukaveleye istinaden, Karabağ Hanlığı (tarihi Karabağ) Rusya'ya tabı oldu.

1822'de Karabağ Hanlığı lağvedilip, yerine aynı adlı eyalet meydana getirildi ve bu eyalet de 1840'da Şuşa kazasına çevrilip, Kaspi (Hazar) vilayetine dahil edildi. 1868'de Yelizavetpol (Gence) valiliği yaratılırken, Şuşa kazası bu valiliğe dahil edildi ve onun terkinde yeni Zengezur kazası ortaya çıktı. 1883'de Şuşa kazasının terkinde, yeni Cevanşir ve Cebrayıl kazaları teşkil olundu. Karabağ'ın bu idari bölünüşü 1921'e kadar devam etmiştir.

Karabağ Hanlığı Rusya terkinde dahil olur olmaz Sisianov, Karabağ'da mevkiini sağlamlaştırmak için derhal Zakafkasya'nın diğer eyaletlerinden Ermenileri buraya getirdi. Umumiyetle 1805'den başlayarak muhtelif merhalelerle İran'dan, Azerbaycan'a hayli Ermeni ailesi getirildi.

Çar memurları XIX. asrın evvelerinde Karabağ'ın umum ahalisinin, o cümleden de burada yaşayan ayrı-ayrı halkların sayısını öğrenmek için muayyen işler görmüşlerdir.

1805'inci yılda Karabağ'da 10.000 ailenin yaşadığını gösteren bir kaynak, 1808 de ahalinin sayısının azalıp 7.474 aileye dayandığını kaydediyor. Gösterilen yıllarda ahalinin Karabağ'da azalmasını, bütün kaynaklar tasdik ediyor. Çünkü, Rus-İran muharebesi esnasında ahali vatanını terk etmeğe mecbur olunmuş, ortalık sakinleştiğinde ise yeniden öz doğma yurduna dönmüştür. Karabağ ahalsinin sayısı ve etnik terkihi hakkında daha etraflı malumat veren ikinci en mühim belge, Yermolov ve Mogilyovski tarafından tertip olunan Karabağ eyaletinin vergi defteridir. 1823'de tertip olunan, bu belgede ahalinin köylere dağılışı ve aile sayısı gösteriliyor, onların milliyeti de kaydediliyor. Belgenin tertibinde şoveniz ve milliyetçi ahval-ı ruhiye kendini gösteriyor; şöyle ki, Ermeni ailesi yerleştirilen her hangi bir Azerbaycan köyü, esassız bir şekilde Ermeni köyü gibi kayda alınmaktadır. Bu kaynağın diğer eksik tarafı da belgenin tertibine kadar sadece, Karabağ'a getirilmiş Ermeni ailelerinin sayısı nüfusa geçirildiğinden birleşmeye kadar, Karabağ'da olan bütün Ermeni ahalinin sayısını tayin etmek mümkün olmuyor. Belgede 1823'de Karabağ'da ahalinin sayısı ve milli terkihi aşağıda gösterildiği gibidir:

<u>Milletler</u>	<u>Ailelerin sayısı</u>	<u>Şehirde</u>	<u>Kentte</u>
Azerbaycan Türkleri	15.729	1.111	14.618
Ermeni	4.366	421	3.945
Toplam	20.095	4.532	18.563

Görüldüğü gibi, 1823'e kadar Karabağ'a getirilenler sayesinde, eyaletteki Ermenilerin umumi sayısı artıp 4.366 aileye varmıştır. Ermenilerin Karabağ'a göçürülmesi devam ettirilmiş, 1825-26 yıllarında Rus-İran muharebesi esnasında, 18.000 Ermeni ailesi daha Karabağ'a getirilip (şimdiki Dağlık Karabağ'a) yerleştirilmiş ve Marağalı, Çanyatag, Yukarı Çaylı, Aşağı Çaylı vs. köyleri kurulmuştur. Diğer kaynak Zengezur'da Ahlatian, Pirnahot ve Şianatag köylerinden başka bütün Ermeni köylerinin 1828-1829 yıllarında Karabağ'dan, Görmeli, Hoy ve Salmas'tan gelmiş olduğunu kaydetmektedir.

1828 Şubatının 10'unda Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay sulh mukavelesi esnasında, 8.249 Ermeni ailesi Zakafkasya'ya getirilip Erivan valiliğine, Karabağ eyaletine ve Şamahı kazasına yerleştirilmiştir. Umumiyetle Türkmençay mukavelesinin şartları esnasında bu mukaveleden sonra, bir kaç ay zarfında İran'dan Azerbaycan'a 40 Ermeni ailesi getirildi. Sonra ise Rusya ile Türkiye arasında Edirne sulh mukavelesine istinaden, 1828-1830 arasında Çarizm, Zakafkasya'ya Türkiye'den 84.000 Ermeni getirip Yelizavetpol, Erivan, Tiflis valiliğinin Borçalı, Ahalkal ve Ahaltsıhıs kazalarının en iyi devlet topraklarında yerleştirdi. Ermeniler, Yelizavetpol valiliğinin bütün sahalarında değil, valiliğin

ancak Göyçe Göl'den başlayan dağlık bölgelerine paylaştırılmışlardı. (Yelizavetpol valiliğinin dağlık bölgesini, esasen Karabağ'ın dağlık kısmı teşkil ediyor.)

Yelizavetpol valiliğinin dağlık bölgesine 124.000 Ermeni resmen, bir kısmı ise gayri resmi olarak getirilmiştir. Genelde, 1828-1830 yıllarında, Yelizavetpol valiliğinin dağlık bölgesine 200.000 Ermeni göçürülmüştür. Kırım muharebesi yıllarında, maalesef, Zakafkasya'ya getirilen Ermenilerin sayısı kayda alınmamıştı. 1877-1879 Türk-Rus muharebesi yıllarında, Zakafkasya'ya 85.000 Ermeni getirilmiştir. Bu muharebeden sonra, Zakafkasya'ya, Türkiye'den arası kesilmeden Ermenilerin ailece ve ferden göçmeleri devam etmiştir. En büyük göç ise, 1893-1894 yıllarında olmuştur. 1894'de Türkiye'den, Zakafkasya'ya 90.000, 1897'de 10.000 Ermeni gelmiştir. Artık, 1896'da Zakafkasya'ya gelen Ermenilerin sayısı 900.000'e dayanmıştı. 1908'de, Zakafkasya'ya gelenler dahil, Ermenilerin sayısı artıp 1.300.000'e dayanmıştı ki, bunun da 1.000.000'unu Çarizm, harici ülkelerden getirmiştir.

Artık, 1897'de nüfus sayımı, esnasında Karabağ'da yaşayan 54.841 ailenin 29.350'si Azerbaycan Türk ailesi, 18.616'sının da Ermeni ailesi olduğu ortaya çıkmıştır. Kalanlar ise, muhtelif halklara mensup idiler. 1917'de Karabağ'da yaşayan 574.194 kişiden 317.861'si Azerbaycan Türk'ü, 243.627'si Ermeni, kalanları ise başka halkların mümessilleri idiler.

G. A. Koçaryan yazıyor ki, 1921'de Dağlık Karabağ'da yaşayan ahalinin yüzde 94.4'ü. Ermeni, yüzde 5.6'sı da Azerbaycan Türk'ü idi. Önce kaydedelim ki, 1921'de Dağlık Karabağ anlayışı ve ahalinin sayımı diye bir şey olmamıştır. Eğer, G. A. Koçaryan 1921'de uydurduğu Dağlık Karabağ'da ahaliyi yaşayış mantıklarına ve milli terkiplerine göre hesaplasaydı, bu rakamları gösteremezdi.

Yukarıda kaydettik ki, Çarizm, doğunun istilasında Karabağ'ı Azerbaycan'ın, o cümleden, İran'ın kapısı sayarak burada Ermeni sayısını arttırmaya çalışıyordu. Ermeniler, İran'dan Karabağ'a göçürülürlerken, ilkin sükut etmiş olan Berde şehrini yeniden kurmak ve onları esasen burada yerleştirmek planlanmıştır. Lakin, Ermenilerin hepsi dağ şeraitine alışık olduklarından ve Karabağ ovasının yazına dayanamadıklarından telefleri, Berde'yi yeniden canlandırma siyasetinin sonu olmuştur ve Ermeniler, dağlık bölgelere ve Şuşa şehrinde yerleştirilmiştir. Ermenilerin Şuşa şehrinde yerleştirilmesi, büyük mukavemet görmüştür. Lakin, Çarizm Ermenilerin Şuşa şehrinde yerleştirilmesine nail olmuştur.

Kaynaklar 19. asrın evvelerinde Karabağ'da yaşayan Ermeni ahali ile sonradan buraya göçürülen Ermeni ahalisinin kültürel gelişme seviyesi, maddi ve manevi kültürleri hakkında etraflıca malumat vermektedir.

Karabağ'da yerli Ermeni ahali ile sonradan göç ile gelen Ermeni ahalisinin kültürü, bütün yönleri ile birbirinden farklıdır. Yerli Ermeniler sonradan gelmelerin dilini çok zorluklarla anlamış, giyimleri ile de onlardan farklı olmuşlardır.

Ermenistan SSC yaratılırken, tarihi Karabağ'ın büyük bir kısmı olan Zengezur kazası 1921'de oraya dahil edildi. 1923'de ise Karabağ'ın dağlık bölgesinde (Cevanşir kazası bütünlükle, Şuşa ve Cebrayıl kazasının dağlık bölgeleri) Ermenilere muhtariyet verildi ve böylelikle de, Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti meydana gelmiş oldu.

Dağlık Karabağ'da 1988'de Şubat hadiseleri ile ilgili gösterilen kaynakların bu bilgilerle karşılaştırılması, tarihi hakikati görmek ve anlamak bakımından çok önemlidir. Çünkü, bu kaynaklar Azerbaycan ve Ermeni halklarının tarihi talihi ile ilgili çok mühim hadiseleri anlatmaktadırlar.